

РЕЦЕНЗІЇ

Володимир Антофійчук (Чернівці)

НОВЕ ПРО ЛІТЕРАТУРНУ КРИТИКУ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

(Рецензія на книгу Комариці М.М. "Українська «католицька критика»: феномен 20-30-х рр. ХХ ст". – Львів, 2007. – 328 с., іл.)

Упродовж останнього двадцятиліття вітчизняне літературознавство активно демонструє свою все зростаючу увагу до проблеми «Християнство й українське письменство» в її найрізноманітніших аспектах і виявах. Образно кажучи, відчувається потужне прагнення спокутати гріх накинutoї комуністичними ідеологами атеїстичної теорії, що на практиці означає показати істинні впливи релігійних книг, передусім біблійних, на понад тисячолітній розвиток нашої словесності. Видано низку солідних монографій, посібників, антологій (автори – І.Бетко, А.Нямцу, В.Сулима, В.Антофійчук, Т.Салига, С.Хороб, З.Лановик, І.Даниленко та ін.) і колективних збірників (здебільшого до 1000-ліття хрещення України-Русі), засновано науково-дослідний центр «Біблія і культура» (керівник – А.Нямцу), захищено декілька докторських і кандидатських дисертацій, опубліковано силу-силенну статей, у чому почасти переконує «Вибрана бібліографія» на 1900 позицій до нещодавно випущеного збірника наукових праць «Sacrum і Біблія в українській літературі» (науковий редактор – І.Набитович) і т. ін. Фактично ніким спеціально не координовані зусилля дослідників, переважно кінця ХХ – початку ХХІ століття, недвозначно засвідчують: неможливо уявити письменника, хоч трохи заангажованого в культурне життя свого народу (духовна спадщина якого, підкреслимо, наскрізь просякнута релігійністю), який би, попри найрізноманітніші ідейно-мистецькі спрямування, сторонився християнської проблематики, обходив питання віри й релігійних цінностей, так чи інакше не відчував впливу ідей Старого й Нового завітів.

Прикметно, що сучасні літературознавці перебувають у постійному пошуку нових наукових підходів до розв'язання означеної проблеми, звертаючись не тільки до питань, спрямованих на акцентацію своєрідності трансформації біблійно-християнського сюжетно-образного матеріалу, осмислення функціонування традиційних релігійних жанрів у літературно-художньому просторі, з'ясування світоглядних позицій митців слова стосовно релігії і церкви тощо, а й на висвітлення протистояння художньої літератури тотальній секуляризації світової культури, наступу атеїзму й руйнації християнських цінностей. До останніх належить і монографія Мар'яни Комариці. У безмежжі літературних тем, пов'язаних із християнською релігією, авторка солідної праці вдало обрала свій, ще незаторкуваний, науковий ракурс, створивши перше системне дослідження (вже в цьому його очевидна актуальність і новизна) про католицьку критику, літературний феномен якої розкрито на тлі суспільно-політичних подій в Галичині міжвоєнного періоду, ідейного протистояння між різними літературними угрупованнями: католицьким, націоналістичним, ліберальним і радянським. До наукового аналізу вона вперше залучила величезний комплекс літературно-критичних матеріалів, який підтверджує унікальність тогочасного національного літературознавства в контексті західноєвропейської теоретичної думки.

Виходячи з тези, що «преса – найбагатше джерело дослідження літературного процесу» [с. 5], Мар'яна Комариця провела величезну, гідну захоплення, підготовчу роботу, ретельно обсервувавши під відповідним кутом зору такі періодичні видання міжвоєнної Галичини, як журнали «Поступ», «Дзвони», «Літературно-науковий вістник» («Вістник»), «Світ», «Критика», газети «Нова Зоря», «Мета», «Новий Час», «Літературно-науковий додаток «Нового Часу», «Назустріч», «Діло» (до цього можна було додати й матеріали, які опублікували «Нова хата», «Нива», «Наша культура», «Жінка», «Жіноча доля» та ін.). Ця справді титанічна праця (адже ж ідеться про тисячі й тисячі журнальних і газетних сторінок, раніше схованих за залізними замками радянських спецфондів!) цінна ще й тим, що вона породила першу книгу вченої – «Журнал «Дзвони» (1931-1939): систематичний покажчик змісту», видану за десять років до

появи рецензованої монографії. На жаль, таких бібліографічних покажчиків змісту часописів на сьогодні не густо, а потреба в них винятково гостра, особливо у світлі тих завдань, які зараз стоять перед істориками літератури.

Тож систематизація й узагальнення багатого фактичного матеріалу, ґрунтовне осмислення його у проблемно-тематичному, онтологічному й аксіологічному аспектах – то ще одна ознака високого професіоналізму й наукової сумлінності молодшої дослідниці.

Солідна обізнаність ученої зі значним масивом першоджерельного, фактичного та літературознавчого матеріалу вможливила концепційно вірне й адекватне сучасним теоретико-й історико-літературним вимогам вирішення поставлених завдань. Доволі вдалою виглядає й текстова організація рецензованої праці. Виокремлені розділи логічно структурують напрацьований матеріал монографії, окреслюючи відносно самостійні, але загалом взаємодоповнюючі композиційні аспекти праці. Щоправда, у вступі («Творча свобода і «літературний тоталізм» у дискусійному полі галицької міжвоєнної преси») можна було відбутися тільки обов'язковим для цієї частини монографії загальними положеннями. Бо ж висвітлення у ньому суспільно-політичних чинників, що зумовили появу «католицької критики», визначення ідеологічних принципів розмежування літературних угруповань (націоналістичне, католицьке, ліберальне й радянське), а особливо оцінка тодішньої, передусім католицької, преси призвели до значного, у сторінковому вимірі, перебільшення звичного обсягу вступної частини монографії. І справа тут, звичайно, не так у порушенні пропорційності складових книги (а 30 сторінок вступу проти 270-ти сторінок основної частини дають підстави кваліфікувати цей промах саме так), як у тому, що цікавий і щедрий на оцінки й узагальнення матеріал заслуговує у структурі книги на поважнішу роль – роль окремого розділу, бо у змістовому сенсі він, на нашу думку, логічніше узгоджується з основною частиною книги.

П'ять розділів монографії концентровано, як і належить у наукових виданнях, на основі творчості головних презентантів католицької критики – Миколи Гнатишака, Гавриїла Костельника, Олександра Муха, Григора Лужницького, Теофіла Коструби та ін. – розкривають коло питань, які мають першорядне значення для з'ясування суті досліджуваної проблеми: взаємозв'язок між естетичним і етичним у мистецькій творчості, вплив християнської філософії та суспільного життя на літературу, проблеми творчої свободи, культури й культури, національної самототожності тощо.

Перший розділ – «Між етикою та естетикою: теоретичні концепції літературознавців католицького напрямку» – окреслює найістотніші ознаки понять *католицька література* і *католицька критика*. При цьому слід відзначити тонке відчуття і відповідне тлумачення авторкою монографії деяких відмінностей у розумінні цих понять представниками католицького угруповання, які спиралися, в одному випадку, на погляди українських (Г. Сковорода, П. Юркевич, О. Потебня, І. Франко), а в іншому західноєвропейських (Ж. Марітен, Я. Добрачинський) мислителів. Показовими у цьому плані можуть бути погляди М. Гнатишака й О. Муха. Якщо в концепції першого поєднані принципи християнської ідейності, моральності та високого естетичного рівня творів, то в поглядах другого на перший план виходила єдність Божих заповідей і тенденцій художнього твору, релігійності автора і християнської моральності твору. Неоднаковими були й підходи до поняття *католицька література*: одні пропонували ідею впровадження «християнського Духа» до всієї української літератури (М. Гнатишак, Г. Костельник, Г. Лужницький), а інші обмежували це поняття творами християнської проблематики (О. Мух, Т. Коструба). Водночас Мар'яна Комариця підкреслює, що бачення художніх, суспільних і національних явищ літераторами католицького угруповання будувалося на єдиній платформі – «визнання пріоритету Божого над людським, християнська філософія і етика, самопосвята для побудови майбутньої української держави» [с. 34].

Послугуючись терміном *католицька критика*, Мар'яна Комариця і в заголовку, і на деяких (зауважуємо, тільки на деяких!) сторінках монографії бере його в лапки, очевидно, стверджуючи цим його умовність. Але як розуміти те, що в інших випадках лапки відсутні? На нашу думку, термін *католицька критика* досить точно відбиває суть того ідейно-естетичного явища, що мало місце в західноукраїнській літературі міжвоєнного періоду, і його можна писати без лапок.

Певною мірою теоретичні узагальнення монографії Мар'яни Комариці продовжує і другий розділ – «Дискусія як фактор літературного процесу», особливо в тій його частині, де йдеться про зв'язок світогляду й художньої творчості. Матеріал цієї частини роботи нав'язаний публічною дискусією «Чи мусить письменник мати світогляд?», що розгорілася між М. Гнатишаком і М. Рудницьким 14 квітня 1935 року у Львові на літературному вечорі в Товаристві українських письменників і журналістів, і мала широкий резонанс серед галицької літературно-мистецької еліти. Свої погляди на питання про світогляд, поставлені обома опонентами, висловили відомі тоді філософи, богослови й літератори: В. Глібовицький, М. Дзерович, П. Ісаїв, І. Копач, Б. Кравців, І. Лоський та ін. У рецензованій книзі не тільки з протокольною точністю висвітлено хід дискусії, а й, найголовніше, оцінено її з позицій сучасного трактування художнього світогляду: як системи найзагальніших філософських, естетичних, політичних, етичних, релігійних поглядів творчої особистості на світ у цілому, на світобудову і своє місце в них, а особливо як своєрідний чинник, що визначає життєву і творчу позицію автора, синтез інтелектуальної й емоційної складових.

Узагальнюючи думки щодо основного об'єкта полеміки, авторка резонно ставить питання: то чи ж народилася істина в дискусії про світогляд? У відповіді на нього вона зауважує: «Не варто, мабуть, обирати ствердну чи заперечну відповідь на це питання. Дискусія дозволила кожному із учасників максимально вичерпно сформулювати власні погляди на проблему, зрештою, стала цікавим явищем і для сучасників, і для дослідників-літературознавців. Той величезний резонанс, який викликало обговорення світоглядної проблеми, засвідчив актуальність і глибину поставленого питання» [с. 84]. Вважаємо, що така позиція дослідниці цілком прийнятна, і вона не потребує якихось коментарів.

Третій розділ монографії Мар'яни Комариці – «Культ і культура: історико-літературні студії католицьких критиків» – присвячено історико-літературним інтерпретаціям католицьких критиків творчості Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка та Івана Франка. Він відіграє важливу композиційну роль принаймні в тому сенсі, що ставлення до цих велетнів Духа в Західній Україні було неоднозначним. Якщо, скажімо, образ Маркіяна Шашкевича як священника і поета сприймався виключно позитивно, то процес витворення культу інших геніїв української класики в Галичині і входження їхньої творчості у свідомість професійних критиків і рядових читачів виглядав дещо суперечливим і складним. Цей різномірний в ідейно-естетичному плані матеріал авторка інтерпретує з достатньою аргументованістю і переконливістю. Проте аналіз історико-літературного доробку католицьких літераторів, здійснений у цьому розділі книги, справляє враження недомовленого, принаймні такого, що потребує логічного завершення і відповідних висновків.

Четвертий розділ – «Католицькі літератори в контексті інших літературно-критичних угруповань» – композиційно бачиться надзвичайно важливим, оскільки конкретизує теоретичні засади католицьких критиків у контексті полеміки з літераторами-опонентами. У ньому концентрується увага на специфіці розкриття завдань літературної критики в розумінні представників католицького літературознавства на протигагу поглядам виразників ліберального й націоналістичного угруповань. Треба віддати дослідниці належне передусім у тому, що вона вказує не тільки на відмінне, а й на те, що зближувало літераторів цих угруповань. Католицькі критики, наприклад, наголошували на пріоритеті християнської моралі, але з представниками ліберального табору їх єднало розуміння естетичного чинника як визначального при оцінці художнього тексту, а з представниками націоналістичного угруповання вони були близькими у визнанні літератури як націєтворчого засобу, категоричному неприйнятті комуністичної ідеології тощо. Ці та інші факти дають підстави авторці монографії заявити: «Ідеологічні угруповання у Галичині міжвоєнного двадцятиліття, незважаючи на взаємну опозиційність, були лише різними гранями єдиного національного організму» [с. 205].

П'ятий розділ – «Теоретичні концепції у дзеркалі рецензій: літературно-критичні рецептивні форми» – завершує основну частину монографічного дослідження Мар'яни Комариці. Він аналізує рецензії католицьких критиків на прозові, драматичні й поетичні твори міжвоєнного періоду, водночас подає і лаконічні, проте дуже влучні характеристики творчої манери основних презентантів цього літературного угруповання: «Наукова аргументованість і пошук граней діалектичності таланту М. Гнатишаком, безкомпромісність і водночас легка

іронічність О.Моха, насичена алегоричність Г.Костельника, політологічна прискіпливість О.Назарука, філософська відстороненість Т.Коструби – ці стильові риси «оживляють» постаті далекого міжвоєнного двадцятиліття, роблять їх ближчими й зрозумілішими» [с. 303-304].

Як і в попередніх, у завершальному розділі Мар'яна Комариця виражена і прониклива в оцінках, об'єктивна і глибока в судженнях. Вона постійно й послідовно відстоює актуальність окремих положень католицької критики для сьогодення. Зокрема, вдало здійснює порівняльний аналіз феміністичних ідей у творчості О.Кобилянської міжвоєнною та сучасною критикою. Маємо на увазі монографію Т.Гундорової «*Femina melancholica: Стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської*» (2002). При цьому, вважаємо, авторці рецензованої монографії доречно було скористатися і книгою молодшої чернівецької дослідниці Ярослави Мельничук «На вечірньому прюзі: Ольга Кобилянська в останній період творчості (від 1914 р.)» (2006), в якій з позицій досягнень сучасної літературознавчої науки оцінено доробок іменитої письменниці міжвоєнного періоду, синхронного досліджуваній в рецензованій монографії проблемі.

Загалом, попри деякі зауваження і побажання, маємо цілковиті підстави констатувати, що монографія Мар'яни Комариці характерна тонким дослідженням проблеми в синхронно-діахронних зв'язках і чітким усвідомленням наукових перспектив її подальшої комплексної розробки. «Католицька критика, – підкреслюється у книзі, – є цікавою моделлю для дослідження міждисциплінарних зв'язків: якщо сьогодні популярними є наукові студії на межі літературознавства й семіотики, психології, політології, то досвід міжвоєнного літературного процесу дає змогу простежити наближення літературознавчого й богословського бачення проблем літератури» [с. 314]. Глибоко наукове й актуальне дослідження про літературну критику міжвоєнного періоду, на наше переконання, стало значним внеском у сучасну літературознавчу науку й окреслило низку проблем для їх розв'язання в найближчому часі.

